

Tieteen ja uskonnon rajoilla – matka jatkuu

Tiina Mahlamäki

Oman tieteenalani, uskontotieteen, näkökulmasta kummat kokemukset eivät ole vieraita. Uskontotieteilijä tutkii esimerkiksi uskonnollisia kokemuksia – kuten kommunikointi vainajien tai henkiolentojen kanssa, kokemukset aineettoman, yliluonnollisen voiman läsnäolosta ja sen välittämistä viesteistä tai toiminnasta, ennustaminen, selvänäköisyys tai muuntuneet tajunnantilat – jotka saattavat tradition ulkopuolisesta näyttää kummilta tai koettuina tuntua oudoilta, vaikka ne yhteisön sisältä tarkastellen ovatkin normaaleja, hyväksytyjä tai tavoiteltavia. Uskontoperinteistä löytyykin usein mystiikan traditio, jossa pyritään ottamaan yhteyttä Jumalaan tai jumaluuteen ja saamaan siltä viestejä, sulautumaan siihen tai kokemaan sen läsnäolo omassa ruumiissa.

Uskonnontutkijan näkökulmasta katsottuna tässä teoksessa kuvattu ja koettu kumma voidaan eri tavoin tulkittuna asemoida joko uskonnolliseksi tai henkiseksi kokemukseksi tai osaksi pitkää mystiikan traditiota. Mieli ja toinen -projektiin kirjoittaneet harvemmin kuitenkaan määrittivät kokemustaan uskonnolliseksi tai mystiseksi – oletettavasti sen vuoksi, että kun kumma koetaan uskonnollisen yhteisön tai tradition viitekehyksessä, sitä ei pidetä outona, stigmatisoivana tai hämmentävänä, vaan toivottuna ja kaivattuna kokemuksena. Tämän vuoksi tässä teoksessa käsitellyt kokemukset sijoittuvat pääosin uskonnollisten tai henkisten traditioiden ulkopuolelle, ja siksi jotkut niistä voidaan asemoida osaksi kansanomaisen uskonnollisuuden ja esoteerisuuden kenttää.

Tarkastelen tässä tekstissäni yhtä – itseäni ja uskontotiedettä laajemminkin puhutellutta – juonetta kumma-käsitteen taustalla sekä asemoin kummaa suhteessa esoteerisuuteen tai rajatietoon kuten sitä on aiemmissa artikkeleissa nimitetty (ks. Kosken ja Järvenpään sekä Järvenpään artikkelit tässä teoksessa). Rajatieto on kokijoiden itsensä usein käyttämä ja kentän sisällä syntynyt käsite, kun taas tutkimusnäkökulmasta ilmiötä tarkastellaan esoteerisuutena. Läpi näitten jälkisanojen kulkee ajatus kumman kokemisen ja sen tutkimisen sijaintiin väleissä ja marginaaleissa, tieteen ja uskonnon rajoilla. Aluksi kuitenkin pohdin kumman kokijoiden suhdetta tieteelliseen maailmankuvaan. Tarkastelen teemaa Mieli ja toinen -projektin ulkopuolisena tutkijana ja tässä teoksessa olevien artikkelien pohjalta. En ole tutustunut varsinaisiin tutkimusaineistoihin.

Kumman kokemus ja tiede

Suuri osa länsimaisista nykyihmisistä jakaa tieteellisen maailmankuvan: tietoa maailmasta saa vain tieteellisen tutkimuksen avulla. Tosiasiassa kenenkään maailmankuva ei ole yksinomaan tieteellinen, vaan suurimman osan siitä tiedosta, jonka avulla elämme perheessä, kulttuurissa ja yhteiskunnassa, olemme oppineet elämällä siinä perheessä, kulttuurissa ja yhteiskunnassa, johon olemme syntyneet. Siksi maailmankuvamme sisältää paljon asioita, joita ei viimeisimmissä tieteellisissä tutkimuksissa ole todettu ainoiksi oikeiksi vaihtoehdoiksi. Suurta osaa asioista, joita elämässämme joudumme ratkaisemaan, ei voida tieteellisesti todistaa sen enempää oikeiksi kuin vääriksi. Kun mietin, miten pukeudun mittarin näyttäessä yli kymmentä pakkasastetta ja viettäessäni päivän lämmitetyssä luokka- tai työhuoneessa, en etsi viimeisiä tutkimuksia. Sen sijaan muistelen, mitä äitini opetti kerrospukeutumisesta tai miten viime talvena palellutin sormeni lähtiessäni liikkeelle liian ohuilla hansikkailla.

Yhden kuvaavan esimerkin tarjoavat elämäkatsomustiedon opettajaksi opiskelevat. He ovat maailmankatsomukseltaan melko usein tavalla tai toisella uskonottomia. Heille tekemissäni maailmankuvaa ja -katsomusta käsittelevissä kirjoitustehtävissä suuri osa vastaajista näki, että maailmaa koskevaa tietoa saadaan tieteellisellä tutkimuksella. Mutta miltei yhtä suuri osa myös asetti siihen joitain varauksia: on asioita, joita tiede ei ole (vielä) saanut selville tai jota tieteellisellä tutkimuksella ei voida saadakaan selville.

Myös hyvin sekulaarit nuoret aikuiset voivat nähdä, että tieteen tutkimuskentän ulkopuolelle jää jotain, jota tiede ei selitä. Useat heistä saattavat kertoa itselleen tai läheisilleen tapahtuneista yliluonnollisista (tätä käsitettä tehtävässä käytettiin) kokemuksista. Myös uskonottomille opiskelijoille ja heidän läheisilleen on siis tapahtunut kummia: on nähty enneunia, kohdattu vainajia, saatu varoituksia onnettomuuksista, on peritty suvussa kulkevia selvänäkijän kykyjä tai nähty enkeleitä. Samoin kansainvälisissä tutkimuksissa on käynyt ilmi, että uskonottomuus ja tieteeseen luottaminen eivät sulje pois kummia kokemuksia (esim. Day 2011).

Myös tässä teoksessa käsitellyt kumman kohdanneet ihmiset tarkastelevat kokemaansa suhteessa suomalaisen yhteiskunnan kahteen suureen kertomukseen ja selitysmalliin: kristinuskoon ja tieteelliseen tietoon. Osa kirjoittajista pyrkii asemoimaan kokemuksensa suhteessa uskontoon tai Suomen kontekstissa evankelis-luterilaiseen kristinuskoon, suurempi osa kuitenkin pyrkii

suhteuttamaan kokemansa tieteellisen maailmankuvan ja luonnontieteiden kanssa. Moni ottikin yhteyttä Mieli ja toinen -tutkimusprojektiin etsiessään tieteen näkökulmaa kokemukselleen.

Kumman Janus-kasvot

Arvostan tutkijoiden tässä teoksessa käyttämää – heille kirjoittaneiden kokemusta arvostavaa ja sen sanoittamiseen pyrkivää – arvovapaata ja neutraalia ”kumman” käsitettä. Sen lisäksi, että kumma viittaa arkielämälle tai ympäröivän yhteiskunnan käsityksille vieraisiin tai outoihin kokemuksiin, käsitteellä on myös tutkimukselliset juurensa. Kumman englanninkielinen käännös on ”uncanny”, jonka avulla voi ilmaista monia tässäkin teoksessa käsiteltyjä teemoja ja ulottuvuuksia: yliluonnollinen, ylimaallinen, mysteeri, kummitusmainen, outo tai kummallinen. Tulkinnan merkityksellisyyden kannalta on kuitenkin tärkeämpi psykoanalyysin kehittäjän Sigmund Freudin käsite ”Unheimlich”, jota hän tarkastelee laajasti samannimisessä artikkelissaan vuodelta 1919 (ks. myös Marja-Liisa Honkasalon artikkeli tässä teoksessa).

Vaikka kysymys on Freudin kansanperinteen ja potilaskokemusten pohjalta rakentamasta käsitteestä, en tässä asemoi tätä kumman juonetta suhteessa psykoanalyysiin, vaan pikemmin populaarikulttuuriin. Freudin *Unheimlich*, kumma, viittaa tilanteeseen, jossa tuttu ja kotoinen (*heimlich*) äkisti muuttuu oudoksi, kummalliseksi ja pelottavaksi. Uskontososiologi Christopher Partridge mukaan kyse on arkisen, normaalin ja tavallisen kriisiytymisestä. Partridge analysoi nimenomaan populaarikulttuuria, musiikkia ja elokuvia, jotka hyödyntävät kuvastossaan tätä ilmiötä. Kyse voi olla arkisesta, pienestä ja huomaamattomasta tapahtumasta, josta Partridge tarjoaa kuvaavan esimerkin: Kuvittele lepääväsi yksin omalla vuoteellasi kaikessa rauhassa, pimeässä, kotoisen, tutun ja turvallisen ympäröimänä. Yhtäkkiä hiljaisuus katkeaa vieraaseen hengitysääneen, joka on tuskin kuuluvaa mutta täyttää silti koko huoneen. Äkisti tutusta ja turvallisesta on tullut kummaa, outoa ja pelottavaa; kotoisasta on tullut vierasta. Kummaan liittyikin pelottavuuden ulottuvuus – minkä vuoksi se on niin käytetty elementti kauhuelokuvissa ja kirjallisuudessa – juuri siksi, että se tuo tunnettuun ja kotoiseen ei-tunnetun, ei-kotoisen, ei tähän maailmaan kuuluvan. Kumma asettuu tunnetun ja tuntemattoman rajalle. (Partridge 2015, 63–64; Freud 1919/2005.)

Nykypäivän ihmisille – myös osalle Mieli ja toinen -projektille kirjoittaneista – kumma on tuttu kauhukirjallisuudesta, elokuvista, musiikkivideoista tai pelimaailmoista. Sata vuotta sitten eläneelle

Freudille kummaa kuvittivat tarkimmin saksalaisen romantiikan ajan kirjailijan E. T. A. Hoffmannin (1776–1882) kauhukertomukset, erityisesti hänen tunnetuin novellinsa *Sandman* (suomeksi Nukuttaja). Hoffmannin kertomuksen Nukuttaja tai Nukkumatti ei olekaan lastenohjelmista tuttu, mukava vilkuttava kaveri vaan ilkeä hahmo, joka paiskaa väkivaltaisesti hiekkaa vielä hereillä olevien lasten päähän, niin että veri vuotaa. Nukuttaja repii heiltä silmät päästä omien lastensa ruuaksi. Hoffmannin *Nukuttaja* tekee näkyväksi kumman kaksinaisluonteen. Kummalla on Janus-kasvot: tulkinnasta tai kertomuksesta riippuen kyseessä on ystävällinen, nukkumaan lempeästi johdettava tai ilkeä ja väkivaltainen nukkumaan pakottava hahmo. (Hoffmann 1816/2011; Freud 1991/2005.)

Hoffmannin novelli tuo esiin myös muita merkittäviä kumman olomuotoja, erityisesti sen sijainnin hiuksenhienolla rajalla, josta se voi kaatua, tulkinnasta riippuen, mille puolelle tahansa. Epäluotettavan – mieleltään sairas vai terve? – kertojan avulla *Nukuttaja* liikkuu toden ja kuvitellun sekä unen ja valveen rajoilla, eikä lukija voi tietää, missä kohtaa raja kulkee. Onko kertomuksen monia hahmoja saava Nukuttaja oikea henkilö vai päähenkilö Nathanaelin mielikuvituksen tai sairaiden houereiden tuote? Nathanaelin rakkauden kohde, Olympia, ei olekaan hievahtamatta kuunteleva kaunotar vaan mekaaninen nukke, jolloin kyseenalaistuu elävän ja elottoman välinen raja, jonka luulemme niin hyvin tunnistavamme. Kertomuksen edetessä tulkinta toisensa jälkeen kyseenalaistuu ja niiden sijainti toden ja kuvitellun, elävän ja elottoman tai sairaan ja terveen jatkumoilla vaihtelee. (Hoffmann 1861/2011.)

Freud (1991/2005) muistuttaa, että rajoille sijoittuvan kumman lisäksi kumma voi syntyä myös eksyksissä, pimeässä tai sumussa harhaillessa. Hän itse kuvaa tilannetta, jossa eksyi vieraassa kaupungissa ja saapui kolme eri kertaa samalle, väärälle paikalle. Itse muistan samankaltaisen tunteen Amsterdamissa, kun lähdin hotellilta kävelemään katu suoraan eteenpäin, kertaakaan kääntymättä kadunkulmasta. Jossain vaiheessa huomasin kuitenkin saapuvani hotellille sen takaa. Maailma tuntui hetken olevan pois paikaltaan ja aistini nyrjähtäneiltä. Rationaalinen selitys syntyi karttaa katselemalla: suoraan kulkeva katu kaartuikin hitaasti ja teki täyden ympyrän, jolloin palasin lähtöpaikkaani. Mutta järkiperäinen selitys syntyy vasta jälkikäteen; ensireaktio asiaan on järkytys ja pelästys. Tapahtumien tulkinta voi vaihdella ja tapahtuma asettuu kummaksi tulkintakehyksen ja (itselle tai toisille) kerrotun tarinan myötä.

Myös samankaltaisuuksien (esimerkiksi numeroiden, kuvioiden, tapahtumien) toistuminen tai harvinaisten asioiden yhtäaikaisuus tai peräkkäisyys voivat liittyä kumman kokemiseen. Jos

ajattelemme pitkään unohduksissa ollutta henkilöä ja seuraavana päivänä saamme häneltä viestin tai koemme ensin jotain mieleenpainuvaa (näemme vaikkapa erikoisen linnun pihapuussa) ja sen jälkeen saamme tiedon läheisen kuolemasta, yhdistämme nämä asiat toisiinsa liittyviksi. Ajatuksesta tai tapahtumasta tuleekin enne, etiäinen. Tuttu ja kotoinen muuttuukin toistuessaan tai johonkin toiseen liitettynä vieraaksi. (Freud 1991/2005.)

Kumman kokeminen ja sille annetut merkitykset ovat usein riippuvaisia juuri tulkinnasta. Kun mökkimme ikkunaan koputti aamuhämärissä hyvin määrätietoisena oloinen varis, kokemus oli outo ja vähän mystinen. Linnun aamuöinen koputus ikkunaan voikin saada aikaan perehtymisen lintujen käyttäytymiseen – kuten itselläni – tai pohdinnan siitä, mitä tapahtunut ennustaa: olenko minä tai jokin läheiseni vaarassa – kuten jotkut internet-keskustelut ehdottivat. Taulun putoaminen seinältä, oudot yhteensattumat ja samanaikaisuudet, ystävän soitto juuri silloin kun ajattelee häntä, erikoiset luonnonilmiöt, selvät ja kirkkaat unet ja monet muut seikat saattavat saada erilaisia – kummia tai arkisia, positiivisia tai negatiivisia – tulkintoja riippuen siitä, miten herkistyneenä ja mistä näkökulmasta ihminen maailmaa juuri sillä hetkellä tarkastelee.

Kummaa kynnyksillä

Silloin kun ihminen elää raja- tai välitilassa, juuri läheisen tai rakkaansa menettäneenä, eronneena, hylättyinä, sairastuneena tai uutta opiskelu-, asuin- tai työpaikkaa kohti siirtyen, hän on tavallista herkempi näkemään ja aistimaan ympäristöään, tekemään tulkintoja tapahtumista ja kokemuksista, alttiimpi kokemaan kummia. Elämän rajat, siirtymät ja kynnykset herkistävät kohtaamaan kumman – tilanne joka yhdistää useita, mutta ei kaikkia, Mieli ja toinen -projektiin kirjoittaneita. Useiden kirjoittajien kokemuksissa nousee selvästi esiin elämän ja kuoleman sekä elävien ja kuolleiden välisen rajan huokoisuus ja liudentuminen mutta myös rajan kyseenalaistaminen ja haastaminen.

Myös tämän käsillä olevan teoksen artikkelit ja niiden tarjoamat näkökulmat sijoittuvat välitilaan, tieteenalojen väleihin, tutkimusnäkökulmien rakoihin. Usein kumma asettuu tiedon ja tietämisen rajoille, joskus jopa kohti rajatietoa eli esoteriaa. Kumma saattaa asettua suhteeseen tieteellisen rationaalisuuden kanssa, mutta ei välttämättä sitä vastaan, ja se asettuu suhteeseen myös kristillisen uskonnollisen puheen kanssa, mutta ei välttämättä sitäkään vastaan. Kumma virtaa näiden modernissa länsimaailmassa hallitsevien puhe- ja ajattelutapojen reunamilla.

Tieteen ja uskonnon väliin, molempien vastinpariksi asettuu nykypäivänä yhä useammin henkisyys, yksilöllinen kokemus, tulkinta ja merkityksien etsintä. Henkisyudessa on kyse vastausten etsimisestä yhtäältä ihmisen sisimmästä, toisaalta perinteisten ja uusien tiedonlähteiden poikkeuksellisista yhdistelmistä. Jos nykypäivän henkisyyttä tarkastellaan osana historiallista jatkumoa, voidaan se yhdestä näkökulmasta tarkastellen sijoittaa länsimaisen esoteerisuuden pitkään historiaan. Länsimainen esoteerisuus voidaan nähdä vuosisatoja jatkuneena oikean ja pelastavan tiedon etsintänä, yhteyksien, merkitysten ja tulkintojen etsintänä, joka on ollut etenkin valistuksen jälkeen jännitteisessä suhteessa vallitsevaan näkemykseen siitä, mikä on oikea tapa ajatella ja etsiä tietoa. Nykypäivänä esoteerisuus rakentuu suhteessa käsityksiin siitä, mitä on tiede ja mitä on uskonto, kun taas henkisyys asemoituu useimmiten dogmaattiseksi ja jäykäksi nähtyä kristinuskoa ja kirkkoa vastaan. Yhä useampi sanoo, ”olen henkinen, en uskonnollinen”. (Ks. esim. Vincett & Woodhead 2009.)

Tämän päivän populaarikulttuuri on täynnään hahmoja, aatteita ja symboleja – alkemisteja, astrologeja, noitia, magiaa, henkien tai kuolleiden kanssa kommunikointia, jälleensyntyviä –, jotka ovat liittyneet länsimaisen esoteerisuuden jatkumoon, joten enää kyse ei ole marginaalista ilmiöstä. Juuri tätä kuvatakseen on Christopher Partridge kehittänyt okkulttuurin käsitteen. Okkulttuuri on aiheiden ja symbolien varanto, josta länsimainen ihminen voi ammentaa ajatteluunsa esoteerisia ulottuvuuksia. Vaikka suuri osa Mieli ja toinen -projektille kirjoittaneista tukeutuu kristinuskon, luonnontieteen, psykologian sekä arkisen tietämisen käsitevarantoon, osa on ammentanut okkulttuurin varannosta ja osa perehtynyt syvemmin johonkin länsimaisen esoterian suuntaukseen, kuten spiritualismiin, teosofiaan tai antroposofiaan. (Ks. tarkemmin Järvenpään artikkeli tässä teoksessa. Okkulttuurista ks. esim. Partridge 2015; Kokkinen 2013.)

Projektille kirjoittaneet edustivat pääosin vanhempia ikäluokkia. Mutta erityisesti nuorien kohdalla on nähtävissä kasvanut mielenkiinto esoteerisia ja okkultteja ilmiöitä kohtaan. Kuten edellä mainitsin, esoteerisia teemoja käsitellään populaarikulttuurissa laajasti. Tunnetuimpia ovat varmaankin Harry Potter -kirjasarja ja elokuvat, joissa magia, alkemia, astrologia ja viisasten kivi tekevät esoterian kuvastoja tutuksi lapsille ja nuorille. CMX-yhtyeen Aki W. Yrjänä, toimittaja Perttu Häkkinen radio-ohjelmineen sekä hänen ja Vesa Iitin kirjoittama *Valonkantajat: Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä* -teos (2015) ovat esitelleet esoterian ja okkultismin ilmiöitä suurelle joukolle erityisesti nuoria mutta myös vanhempia kuuntelijoita ja lukijoita. Taiteessakin esoteerisuus on tullut näkyväksi, esimerkkinä vaikkapa ruotsalainen Hilma af Klint, jonka teosofista

ja antroposofista kuvastoa välittävät teokset herättävät huomiota maailmalla. Tätä kirjoittaessani Wäinö Aaltosen museolla Turussa on meneillään taiteilija Saara Ekströmin näyttely otsikolla *Alkemia*. Myös monet julkisuuden henkilöt ovat avautuneet kummista kokemuksistaan, vaikkapa yhteyksistään vainajahenkiin tai työskentelystään enkelien kanssa.

Kumma länsimaisen esoterian osana ja vierellä

Kumma ja esoteria ovat erillisiä alueita, jotka ovat osin yhtenevät. Esoteeristen yhteisöjen sisällä olevat henkilöt siirtyvät kumman alueelle kokemuksineen kuullessaan ääniä, keskustellessaan edesmenneitten kanssa tai välittäessään heiltä viestejä, astuessaan tai nähdessään toiseen todellisuuteen. Nykypäivän kumman kokijat taas saattavat astua esoterian virtaan etsiessään tietoa toisista todellisuuksista, tutustuessaan uusiin, tieteestä ja kristinuskosta irrallisiin tietämisen tapoihin tai etsiessään kokonaisvaltaista selitystä kummalle kokemukselleen.

Mikä erottaa kumman ja esoterian? Löytyisikö ero siitä, että tässä teoksessa kuvattu kumma on kokemus, joka syntyy hakematta ja etsimättä, usein keskellä arkea, mutta esoteeriseen ajatteluun liittyy systemaattisuus, tietynlaiset toimet ja tavat, joiden avulla tietoa ja kokemuksia etsitään. Kumma kokemus on ehkä kokijansa mielestä jotain, joka tulee ”pyytämättä ja tilaamatta”, odottamaton ja äkillinen. Esoteerisuuden sisällä kokemuksia taas haetaan ja odotetaan toimien jonkin virtauksen sisällä ja sen tarjoamin keinoin ja välinein, esimerkiksi meedion avulla, omia sisäisiä aistejaan kehittäen, meditoimalla, ohjatulla kuvittelulla tai unennäöllä. Yllättävätkin kokemukset ovat tällöin tradition muokkaamia.

Aatehistoriassa ja kirjallisuudessa on lukemattomia kuvauksia kumman kohtaamisesta länsimaisen esoteerisuuden sisällä. Eräs tunnetuimmista oli ruotsalainen aatelismies ja luonnontieteilijä Emanuel Swedenborg (1688–1772), joka pitkän tieteellisen uransa lopulla ajautui henkiseen kriisiin. Hän kuvaa unipäiväkirjassaan monenlaisia henkisiä kamppailuja ja uninäkyjä, joiden myötä hänen maailmankuvansa avautui kohti henkistä. Mutta lopullisen sysäyksen sai aikaan hyvin arkinen, yksittäinen kokemus, kumma, joka ilmaantui hänelle keskellä lounasaikaa, hälisevässä ruokalassa. Swedenborgin kertomuksen mukaan ruokala muuttui sumuiseksi, ja sumun keskellä seisoi hänen Kristukseksi tulkitsemansa hahmo, joka varoitti: ”Älä syö liian paljon.” Tämän tapahtuman jälkeen Swedenborg kertoi henkisen maailman avautuneen hänelle. Hän kertoi kykenevänsä keskustelemaan edesmenneiden kanssa ja matkustamaan hengessään muille planeetoille sekä

taivaaseen ja helvettiin. Kumma kokemus muutti hänen elämänsä, ja koska hän kirjoitti kokemuksensa muistiin julkaistavaksi, muutos vaikutti myös moniin hänen jälkeensä tulleisiin. (Ks. esim. Williams-Hogan 1998; Bergquist 2005.)

Joskus kumma voi värittää koko ihmisen tapaa nähdä ympäröivä todellisuus, kuten antroposofian kehittäjä Rudolf Steiner (1861–1925) kuvaa. Hän kertoo muistelmissaan nähdessään lapsesta asti ympärillään henkisen maailman, jopa selvemmin kuin materiaalisen. Luennoissaan ja julkaisuissaan hän kuvaa yksityiskohtaisesti mielen, mielikuvituksen ja keskittymisen harjoituksia, joiden avulla kenen tahansa on mahdollista kehittää sisäisiä aistejaan henkisen maailman tavoittamiseksi. Vaikka antroposofia on tunnettu nimenomaan sen sovelluksista eri elämänalueilla, kuten kasvatuksessa, koulutuksessa, terveydenhoidossa, arkkitehtuurissa ja maanviljelyssä, sen ytimessä sijaitsee ajatus aistien virittämisestä havaitsemaan ja tutkimaan henkistä todellisuutta. (Ks. esim. Steiner 1928/1951; 1984.)

Haluan nostaa esiin vielä yhden kokemuksen kummasta. Se kuuluu omalle tutkimuskohteelleni, kirjailija-antroposofi Kersti Bergrothille (1886–1975). Bergroth eli elämässään kriisivaihetta hänen puolisonsa sairastaessa ja menehtyessä tuberkuloosiin. Henkisen etsintänsä myötä Bergroth tutustui teosofiseen kirjallisuuteen, jossa tarkasteltiin maailman henkistä puolta itämaisillä käsitteillä. Kirjallisuuden myötä hän muuttui alttiimmaksi henkisen maailman kohtaamiseen, mutta itse kokemuksesta henkisen avautumisesta Bergroth kuvaa hyvin arkisin sanoin. Viimeiseksi jääneessä teoksessaan, omaelämäkerrallisessa *Löytöretkessä* (1973) Bergroth muistelee kuusikymmentä vuotta aikaisemmin tapahtunutta kummaa kokemustaan. Hän vaihtaa aikamuodon presenssiin kuvatessaan henkisen maailman esiintuloa aivan kuin näky olisi yhä edelleen hänen silmiensä edessä:

Oli enää vähän aikaa jäljellä siihen suureen suruun, joka odotti minua. Eräänä päivänä kuljin Kaivopuistosta Korkeavuorenkatua kohti. Muistaakseni mieheni, Sam. Hagelin, oli mukanani. Näen edessäni katukuvan. Korkeavuorenkadun molemmat kiviset rakennusmuurit, jotka nousevat mäkeä ylös. Niiden taustana on taivas. Yhtäkkiä näky muuttuu. Kadun yläpäässä olevat rakennukset harvenevat, tulevat läpinäkyviksi. Niiden takana on toinen, kevyempi maisema. Samassa tiedän, että se on henkinen maailma. (Bergroth 1973, 93–94.)

Tätä kokemusta henkisen maailman avautumisesta ja näkyviin tulemisesta, Bergroth piti elämänsä käännekohtana. Kokemus väritti koko hänen elämänsä, sen valossa siihen asti eletty elämä saa merkityksensä ja jäljellä oleva elämä uuden suunnan. Tästä lähtien henkinen maailma on hänelle kiistaton tosiasia. Sen myötä hänestä tulee henkisen tien kulkija ja antroposofi. Hän kertoo tapahtumasta kirjeissä, romaaneissa, haastatteluissa ja muistelmissa, joista edellinen lainaus on peräisin. Kuvaus on vuosikymmenien myötä tiivistynyt, ja sen ilmaisut myötäilevät sitä, miten hänen arvostamansa ja seuraamansa Rudolf Steiner (1984) kuvaa henkisen polun kulkijaa, jonka ”henkisiä silmiä tavallisessa elämässä peittävä verho häviää”. (Ks. Mahlamäki 2015.)

Kumman kohtaaminen oli niin Swedenborgille, Steinerille kuin Bergrothille sekä monille muille esoterian virrassa kulkeneille kokemus, joka sai aikaan toimintaa ja muutoksen elämässä tai määrittä elämän suuntaa. Kumma herättää ehkä universaaleja tunteita ja tuntemuksia, mutta se tulkitaan aina omassa ajassa ja kulttuurissa, omassa tulkinnallisessa viitekehyksessä. Kristinuskossa kasvanut Swedenborg kohtasi Kristuksen, Steiner tarkasteli kokemaansa luonnontieteen käsittein, kun taas teosofian oppeihin tutustunut Bergroth puhui henkisestä maailmasta. Aika, paikka, kokemukset ja kulttuuri tarjoavat ne selitysmallit, joiden mukaan kummaa tulkitaan: nähdäänkö kummituksia, tonttuja, esivanhempia, humanoideja vai enkeleitä.

Merkittävä väline kuolleiden kanssa kommunikointiin on aina ja eri kulttuureissa ollut unien näkeminen tai unen ja valveen välinen tila. Erityisesti Emanuel Swedenborgin jälkeisenä aikana on levinnyt ajatus rinnakkaistodellisuudesta, jossa kuolleet asustavat. Meitä ja tuonpuoleista erottaa vain ohut verho, joka aika ajoin heilahtaa syrjään ja paljastaa edesmenneet meille tai mahdollistaa heidän kanssaan kommunikoinnin, joko valveilla tai unessa. Joillain henkilöillä on erityisominaisuuksia tai herkemmiä aistit, joiden avulla he pystyvät näkemään tai kuulemaan tuonpuoleiseen ja välittämään sieltä viestejä.

Myös nykypäivän spiritualistiseen perinteeseen – joka puolestaan on velkaa Swedenborgin käsitykselle kuolleiden kanssa kommunikoinnista – kytkeytyvät tahot järjestävät koulutusta, jonka avulla voi herkistää sisäisiä aistejaan, selvänäköisyyttä ja -kuuloisuutta. Suuri osa kumman kokijoista kertoo myös siitä, miten henkisen maailman tavoittamisessa tarvitaan uusia aisteja tai siitä, miten ihmisen tulisi kehittää omia sisäisiä aistejaan tavoittaakseen henkisen maailmassa. Henkiset

kokemukset, kumman kohtaaminen voi siis olla spontaania, mutta siihen voi myös harjoitella ja harjoituttaa itseään.

Kummia kohtaamisia etsivät ja kumman yhteyteen hakeutuvat ihmiset ovat usein sellaisia, joita kuvataan nykypäivän uskonnollisuuteen ja henkisyyskysymyksiin liittyvällä termillä ”etsijä”. Mieli ja toinen - projektille lähetetyt kertomukset kumman kohtaamisesta asettuvat henkisyyden, esoteerisuuden tai etsijöiden jatkumolle, kukin omalla tavallaan. (Ks. Kokkinen 2013.)

Kumma sekä kauhistuttaa että kiehtoo ja houkuttaa. Yllättäen kohdattu kumma saattaa säikähdyttää ja pelottaa, joskin myös tarjota lohtua ja voimaannuttaa kriisiä läpikäyvää ihmistä. Se voi myös johtaa tielle, jossa perehdytään tarkemmin johonkin kummaa käsittelevään, usein esoteeriseen traditioon, kuten spiritualismiin, teosofiaan, antroposofiaan, ruusuristiläisyyteen, joihinkin magian suuntauksiin tai erilaisiin vaihtoehtoisen henkisyyden tarjoamiin polkuihin.

Eri aikoina ja eri (ala)kulttuureissa suhtaudutaan eri tavoin yliaistillisiin, kummiin kokemuksiin. Rationaalisuutta korostavassa Pohjois-Euroopassa ne ehkä pääosin kiistetään ja niitä peitellään, mutta joissain yhteisöissä niihin suhtaudutaan arvostaen, kunnioittaen ja jopa niitä tavoitellen. Myös tämän kirjan aineistoissa on kuvauksia siitä, että yksittäisissä suvuissa saattaa olla ”taipumusta” yliaistilliseen kokemukseen. Joissain suvun jäsenissä puolestaan eri sukupolvissa on voitu katsoa olleen tällaisia taipumuksia, jolloin niihin suhtaudutaan ominaisuutena – kuten punatukkaisuuteen, vasenkätisyyteen tai likinäköisyyteen.

Kun kumman kokeminen on osa arkea, raja luonnollisen ja yliluonnollisen välillä hämärtyy. Yhtäältä tieteelliseen tai naturalistiseen maailmankuvaan tukeutuva sanoo, että luonnollisessa maailmassa ei voi olla mitään yliluonnollista. Selittämättömiin asioihin ei vain vielä ole löydetty selitystä. Toisaalta supranaturalistisen maailmankuvan näkökulmasta taas se, että Jumala, henget, esi-isät tai muut vastaavat entiteetit näyttäytyvät, toimivat, välittävät viestejä ja saavat asioita tapahtumaan, on luonnollista ja jopa arkista. Siitä huolimatta kumman sanallistaminen, kummien kokemusten sanoittaminen on vaikeaa, niin kokijoille kuin tutkijoille.

Kumma tutkittavana

Maallistuneessa tämän päivän yhteiskunnassa kumma esiintyy useimmiten nykykulttuurin tuotteissa: lehdissä, internetissä, messuilla. Kummien kokemusten katsotaan kuuluvan elokuvaan, pelimaailmisiin ja sarjakuviin, eivät arkitodellisuuteen. Siksi arjessaan syystä tai toisesta, tarkoituksella tai tahtomattaan kummia kokeneet eivät väärinymmärryksen tai sairaaksi määrittelyn pelossa useinkaan voi tai halua puhua kokemuksistaan julkisesti. Siksikin tämä teos on tärkeä. Se osoittaa kummien kokemusten arkisuuden ja arkipäiväisyyden. Kuka tahansa meistä voi astahda Kum-maahan, kuten Marjatta Kurenniemen (1954/2003) satuhahmo Pau teoksessa *Kuin kaikkialla* – jossa sairastuneella tylsistyneenä makaava lapsi huomaa huoneensa sisustuselementtien (tapetin kuviot, taulut, tahrat, oksankohdat) muuttuvan eläviksi ja voivansa itseen ja valveen rajamailla astua mukaan seikkailuun niiden kanssa. Useimmiten kummat kokemukset sijoittuvat juuri rajatiloihin, liminaaliin, kuten terveen ja sairaan tai unen ja valveen rajalle. Juuri ennen nukahtamista tai heräämistä, hypnagogisessa tilassa, kun mieli on hereillä ja ruumis nukuksissa, voimme kokea outoja asioita. Tämänkaltaisen, unen ja valveen rajalla tapahtunut oivalluksen tai intuition hetki on jotain, jonka tunnistan tapahtuneen myös itselleni.

Kun tutkitaan ihmisten uskonnollisia, hengellisiä, henkisiä tai yliluonnollisia kokemuksia, tutkijat eivät tee päätelmiä siitä, mitä ”tosiasiasa” on tapahtunut – oliko kertoja kenties unessa, psykoosissa, päihdyttävien aineiden alaisuudessa, tai oliko kyse mahdollisesti laskeutuvan lentokoneen tai ohiajaneen auton valoista, virheellisesti tulkitusta luonnonilmiöstä tai eläimen liikkeestä. Kummat kokemukset ovat sellaisia, joista ei kulttuurintutkijan tutkittavaksi jää muita jälkiä kuin kokijan kertomus. Jos joku kertoo heränneensä yöllä ja nähneensä kuolleen isänsä seisovan sängyn päädyssä, ei sitä jälkikäteen voi mitenkään empiirisesti todistaa sen enempää todeksi kuin epätodeksi. Eikä se ole kulttuurin tutkijan tehtäväkään. Tutkijoilla on tarkasteltavanaan tarina, kirjallinen tai suullinen, jonka sisältöä, muotoa ja sille annettuja merkityksiä ja tulkintoja he tarkastelevat. Tällainen eettinen, tutkittavia kunnioittava asenne läpäisee myös tämän teoksen. Kummista kokemuksista kertovia ei leimata mieleltään tähtäneiksi, stigmatisoida hihhuleiksi tai vähätellä uniennäkijöiksi, vaan heitä kohdellaan kunnioittaen ja asiallisesti.

Tutkijoiden asennetta kuvaa metodologinen agnostismi. Se on uskontotieteessä laajasti jaettu, joskin myös laajalti kiistelty, ymmärrys siitä, että uskonnontutkija ei ota kantaa tutkittavan yhteisön tai tutkittavien ihmisten uskomuksien mahdolliseen todenperäisyyteen tai realismiin (ks. esim. Berger 1969; Smart 1973). Tässä teoksessa kysymys on siitä, että tarkasteltavien kertomusten

todenperäisyyttä ei aseteta kyseenalaiseksi tai edes tutkimuksen kannalta mielekkääksi kysymykseksi. Ei ole mielekästä kysyä, näkikö kirjoittaja ”todella” edesmenneen vanhempansa, vaan on mielekästä kysyä: Miten hän kokemuksestaan kertoo? Miten hän kokemustaan tulkitsee? Mitä kokemus hänelle merkitsee? Miten kokemuksen kerronta, tulkinta tai merkitys ovat yhdenmukaisia tai miten ne eroavat muiden vastaavia kokeneiden kertomuksista? Miten kokemus asettuu osaksi yhteiskuntaa, kulttuuria, historiallista, aatteellista, uskonnollista tai henkistä jatkumoa tai kontekstia? Juuri tällaisia kysymyksiä tässä teoksessa tehdään.

Eettisyys tarkoittaa ihmistieteissä myös paikantumista suhteessa tutkimuskohteeseen (ks. Gould 2016). Olisikin kiinnostavaa, jos tutkijat olisivat myös pohtineet omaa paikantumistaan suhteessa kummaan. Kuka on itse nähnyt enneunia, kenelle vainaja on näyttäytynyt, kuka ei ole kokenut mitään kummallista, kenen perheessä kummia asioita tapahtuu alinomaa ja mitä se on merkinnyt tutkimuskysymysten muotoilemisen, tulkinnan ja mahdollisesti johtopäätösten kannalta. Jokainen kirjoittaja on kuitenkin älyllisesti kiinnostunut näistä marginaalissa olevista kokemuksista ja marginalisoiduista kokijoista sekä tutkimuskysymysten ja tieteenalojen väliin jäävistä ilmiöistä.

Lähteet

Kirjallisuus

Berger, Peter L. 1969/1967: *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. Anchor Books, New York.

Bergquist, Lars 1999/2005: *Swedenborg's secret. The Meaning and Significance of the Word of God, the Life of the Angels, and Service to God. A Biography*. The Swedenborg Society, London.

Bergroth, Kersti 1973: *Löytöretki*. Otava, Helsinki.

Day, Abby 2011: *Believing in Belonging. Belief and Social Identity in the Modern World*. Oxford University Press, Oxford.

Freud, Sigmund 1919/2005: *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suomentanut Markus Lång. Vastapaino, Tampere.

- Gould, Jeremy 1916: Refleksiivisyyden poluilla. Epistemologisesti radikaalin yhteiskuntatieteen puolustus. Teoksessa *Tutkija peilin edessä. Refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Toimittaneet Jeremy Gould & Katja Uusihakala. Gaudeamus, Helsinki.
- Hoffmann, E. T. A. 1816/2011: *Yökappaleita*. Alkuteos *Nachstücke*. Suomentanut Markku Mannila. Teos, Helsinki.
- Kokkinen, Nina 2013: Occulture as an Analytical Tool in the Study of Art. – *Aries* 13/2013, 7–36.
- Kurenne, Marjatta 1954/2003: *Kuinka Kum-Maa on kaikkialla*. Tammi, Helsinki.
- Mahlamäki, Tiina 2015: Herääminen. Kirjoittajan rakennettu muisto. Teoksessa *Kohtaamisia. Kirjoituksia uskonnosta, arjesta ja monikulttuurisuudesta*. Toimittaneet Heikki Pesonen & Riku Hämäläinen. Helsingin yliopisto, Uskontotiede, Helsinki.
- Partridge, Christopher 2015: *Mortality and Music: Popular Music and the Awareness of Death*. Bloomsbury, London.
- Smart, Ninian 1973: *The Science of Religion and the Sociology of Knowledge*. Princeton University Press, Princeton.
- Steiner, Rudolf 1928/1951: *The Course of my Life. An Autobiography*. Kääntänyt Olin D. Wannamaker. Anthroposophic Press, New York.
- Steiner, Rudolf 1984 *Johdatus henkiseen tiedostamiseen*. 4. painos. Suomentaneet Katri Sorma & Reijo Wilenius. Suomen antroposofinen liitto, Helsinki.
- Stuckrad, Kocku von 2005: *Western Esotericism. A Brief History of Secret Knowledge*. Equinox, London.
- Williams-Hogan, Jane 1998: The Place of Emanuel Swedenborg in Modern Western Esotericism. Teoksessa *Western Esotericism and the Science of Religion*. Toimittaneet Antoine Faivre & Wouter J. Hanegraaff. Gnostica 2. Peeters, Leuven.
- Vincett, Giselle & Woodhead, Linda 2009. Spirituality. Teoksessa *Religions in the Modern World. Traditions and Transformations*. 2. painos. Toimittaneet Linda Woodhead, Hiroko Kawanami & Christopher Partridge. Routledge, Lontoo.